

ПРИЛОЗИ

Др Владимир Јовићевић

ИСКОРИЈЕЊИВАЊЕ КРВНЕ ОСВЕТЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Значајан датум у државноправној историји Црне Горе је доношење Законика Данила I 23. априла 1855. године. Законик је, примјеном у судској и друштвеној пракси, допринио промјени друштвених односа у Црној Гори. Провођење Законика у пракси резултирало је промјеном свијести и понашања Црногораца.

На почетку 1852. године Црна Гора је промијенила облик владавине и послје два и по вијека постојања теократске државе извршено је раздвајање свјетовне од духовне власти. Црна Гора је постала свјетовна књажевина - монархија, што представља значајан догађај у историји Црне Горе.

У претходном периоду друштвена енергија се исцрпљивала у борби јавне власти са племенском стихијом, нарочито у преддржавно доба, због тога је ову снагу књажевина требало да усмјери у борбу противу Турске и за учвршћивање унутрашњег реда и законитости у земљи.

Књажевина се носи са многим недаћама у својој средини и напоредо, ради на искорјењивању зла над свим злима - крвне освете, која настаје у оскудним аграрним заједницама патријархално-племенских друштава и у исходишту које је инстинкт осветничке реакције.

Племена, чије је формирање у Црној Гори завршено крајем 18. вијека, понашала су се као самосталне и независне територијално-политичке јединице. У рату противу Турске улазе у савез и учвршћују јединство. Племене штити личност и имовину својих поданика. Често су племена улазила у дуже крваве сукобе са другим племенима због економских добара, отуда је крвна освета у 18-ом вијеку, а дијелом и у првој половини 19. вијека, најтежи облик неконтролисаног понашања, које нарушава и потреса црногорску заједницу и води у опасни сепаратизам или самоуништење.

У црногорским приликама крвна освета је друштвени процес чију разорну снагу од 1798. године држава настоји да обузда и заустави. Током прве половине 19. вијека крвна освета, иако у смањеном интен-

зитету, представља крупан проблем, јер је највећа препрека учвршћивању црногорске државе. Књаз Данило се није двоумио око средстава за сузбијање овог процеса. Снагу крвне освете може укинути само јача сила. Немилосрдан према свим носиоцима самовлашћа и сепаратизма, књаз се без милости обрачунава са учиниоцима овог зла. Законодавац у чл. 27 Законика прописује најстрожу казну за злочинца „који без кривице и без нужде, већ од силе и опачине убије брата Црногорца или Брђанина.” Такав злочинац треба „да буде огњем из пушака разнешен.”

Док у Црној Гори траје крвна освета држава тешко успијева да заведе ред и осигура личну и имовинску сигурност поданика. Освета производи штетне последице и унутар земље и на границама према Турској и Аустрији. Она израста из црногорске аграрне заједнице и у сталном је сукобу и супротстављању са државом. Крвна освета се свом силином устремљује на човјека и имовину као заштитне објекте, отежава трговину, због крвавих обрачуна и Црногораца и поданика Турске и Аустрије затварају се страни пазари, успорава производња добара и зауставља развој црногорске заједнице. Општа економска оскудица у Црној Гори је исходиште ове појаве. Недовољно је обрадиве земље, пашњака, водопоја итд. Сточарство, као покретна привредна дјелатност, дуго је у Црној Гори било главна економска грана, а сточари су често склонили да користе туђа економска добра и причињавају штете. Црна Гора основне изворе за живот свога становништва добија продајом стоке на турским и аустријским пазарима. Глад за земљом је нарочито изражена у Црној Гори, јер на 4.500 km² живи 120.000 становника, којима је недовољно 13.000 хектара обрадиве земље „Борба за услове опстанка је увелико представљала и основу борбе за слободу.”¹ У непрестаној борби противу Турака Црногорци враћају своје силом отето земљиште и ослобађају истородни српски народ испод турске окупације.

Честе су свађе, сукоби и убиства због коришћења туђих извора, бунара, попаше сусједових ливада и разних штета причињених другој страни. Земљорадник у оскудици често преорава туђу њиву, помјера међаш, користи туђу воду за наводњавање, прави пут преко туђег имања, сијече у туђој шуми итд. Крвна освета је сурова и необуздана, устремљује се да потпуно уништи противну страну.

До краја 18. вијека обичајно право је основни регулатор друштвених односа у Црној Гори. Имовинске и кривичне спорове у Црној Гори рјешавали су народни судови, који се најчешће зову „Суд добрих људи”, „Кметски суд” и „Главарски суд”, чије одлуке имају снагу обавезности. Главари као народне судије рјешавају све спорове, иако не постоји организована сила изнад друштва. У случајевима крвне освете суд доводи стране у однос мирења.

У доба Петра I Петровића крвна освета се смирује у појединим раздобљима његове владавине, да опет букне као пожар, или се рашири

¹ Ђоко Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*. Београд 1983. стр. 185.

као заразна болест. Крајем своје скоро 50-годишње владавине, Петар I је, због физичке исцрпљености и болести, везан за Цетиње, а снаге принуде нијесу уведене као стални чувари реда и закона. У обраћању Катунанима Петар I им пише: „сваки Црногорац и Брђанин види у какво се биће и састојање Црна Гора и Брда наводи, и како су сви до самог краја од погибелји дошли... Ни од кога, нако од својега самовољства и непослушанија.”² Моли их и савјетује им: „Да домаћу рат и крвопролиће прекинете, да слогу и јединство утврдите.”³ Узрок оваквом владаревом ставу је крвопролиће између Црмничана и Цеклињана.

У посланици Цеклињанима од 23. VII 1827. године Петар I моли ово племе да се не коље са Љуботињанима „да војске један на другога не купите, да бојеве оставите, да куће не палите и не ломите, да баштине једни другима работати не браните, да жита и лозе не сијечете и остале штете чините... Спомените се о Цеклињани, да су Љуботињани вама браћа, а ви Љуботињанима.”⁴ Анализом овог извора долази се до важних чињеница. Држава још није успјела да током 30-годишњег постојања укине крвну освету.

Дуж границе с Аустријом и Турском Црногорци су често у сукобу са тамошњим становништвом све три вјероисповијести. Сукоби око пасишта уз границу доводе до крвавих обрачуна, који отежавају међународноправни положај Црне Горе, која је економски зависна од страних пазара. Црногорци упадају у Албанију, Херцеговину и Приморје, плијене стоку и у тим обрачунима учествује на десетине и стотине људи.⁵ Робно-новчани промет је отежан због оваквих односа, па је Петар II Петровић Његош енергично поступао са учиниоцима крвне освете, што потврђује изворна грађа. Он је током своје владавине настојао да искоријени крвну освету, али у томе није успио до краја.⁶

На почетку Његошеве владавине било је „Цетиње у велико зло и крвопролиће.” Води се прави рат Доњокрајаца и Конакција противу Бајица. Суд 30. VIII 1831. доноси одлуку о пребијању „26 глава бајичких за 26 доњокрајских и конакцијских”, а за двије доњокрајске главе да се плати висока новчана сума од 133 цекина и два гроша.⁷

Правитељствујушћи сенат на Цетињу пресуђује 19. IX 1840. године „око зла и погибије која се међу Вујовићима и Шоћима догодила” и „тако ми суд осудисмо на смрт Илију Војинова Шоћа за Којицу Вујовића.”⁸

Његош је био свјестан да крвну освету није било лако укинути, јер је она и даље саставни дио свијести и понашања Црногораца, јер ко

² Душан Вуксан, *Посланице*, Цетиње, 1935, стр. 185.

³ *Ibid.*, стр. 185.

⁴ *Ibid.*, стр. 183-194.

⁵ П. Стојановић, *Неки проблеми крвне освете у доба настанка црногорске државе*, Титоград 1983, стр. 204.

⁶ В. Богишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, Титоград 1984, стр. 334.

⁷ *Црногорске исправе, XVI-XIX вијек*, Цетиње 1964, стр. 162.

⁸ *Црногорске исправе*, 226.

„за увреду своје части равном увредом не врати, онда постоје предметом подсмјеванија у овом народу”⁹ - пише Његош 19. II 1843. године једном страном генералу. Из свих наведених исправа уочава се да држава у доба Петра II Петровића преузима на себе хватање и стријељање злочинаца. Његош је, ипак, у знатној мјери смањио крвну освету, али је као рушилачки процес није укинуо, јер је такав био однос снага у црногорској заједници.

Карактеристика владавине Петра I и Петра II Петровића је тежња државе да у обрачуну са крвном осветом изађе као побједник, али, као што смо истакли, у томе не успијева. Велики је историјски помак што крвна освета није у онаквом узмаху као у преддржавном периоду, већ је њен интензитет знатно слабији. За истраживача је битно да је тај процес и даље ношен силином унутрашње стихије.

У доба Петра I и Петра II Петровића између племена се воде повремени ратови, пале куће, сијеку виногради и жита, њиве остају неузоране итд. Периоди мира и унутрашњег рата се смјењују.

У братствима и племенима, која су формирана на крвном сродству, нагон самоодржавања чинио је крвну освету нагонском, с једне стране, и слабо унутрашњу снагу црногорске заједнице према Турцима, с друге стране.¹⁰ Страх од оскудице и глади покреће појединца и колектив да жестоко узврати на убиство и рањавање. Крвна освета води црногорску заједницу у пропаст коју непријатељ вјешто користи, подстичући на унутрашње немире и крвопролиће. Држава се с промјенљивим резултатима носи са овим злом. Црногорци се иселавају у друге земље највише због економске оскудице, а одмах иза тога због крвне освете, а многи Црногорци прелазе у Ислам, а мањи број у католичанство. Богишићеви сарадници у великој анкети о обичајном праву, као угледни главари (Ђ. Матановић, Ђ. Церовић и М. Миљанов), наводе да крвна освета најчешће настаје због отмице дјевојака и жена, убиства лупежа у крађи, због свађа, недавања обећаних дјевојака, увреда, туча итд. Освета је у овом периоду несразмјерна.¹¹ Када се покрене, освета узима замах болести, оставља десетине и стотине мртвих, велика разарања и пустошења. Неки међуплеменски ратови трају деценијама. Ратују Кучи са Пиперима, Љуботињани са Цеклињанима, Катуњани са Ријечком нахијом, Пипери противу Бјелопавлића, Морачани са Ровчанима итд. Крвна освета уништава животе и разара домове, који су центри окупљања и живљења Црногораца у којима се поштују традиција предака и крсна слава.

Крвна освета као друштвени процес у Црној Гори показује заосталост и неразвијеност црногорске заједнице. Напад на част и образ Црногорац је тешко могао да поднесе, јер су то за њега највећа морална добра. Отуда су увреде, клевете и др. повод сукобима, рањавању и крвној освети.

⁹ Записи, јануар, 1938, стр. 6.

¹⁰ П. Стојановић, *Op. cit.* стр. 190.

¹¹ В. Богишић, *Op. cit.*, стр. 335-337.

Што крвна освета дуже траје, напади су све жешћи, а штете се умножавају. Током процеса освете долази до убијања, рањавања, отимања жена и дјевојака, крађе, пљенидбе стоке, паљевина кућа итд. „Бивао је често прави рат, јер би се подигле све пушке једног племена, подигло се на друго, па би кад-год и села палили исто као непријатељска војска.”¹² Кретање људи за вријеме крвне освете је ограничено, а несигурност увећана. Српска православна црква у Црној Гори одлучно се заузима за спречавање крвне освете и мирење завађених. У времену бесуђа напуштају се норме хришћанског морала о праштању. „Такве нијесу могли зауставити у брзој освети ни Јеванђеље, ни молитва, ни крст.”¹³ Родбина покојника (мајка, жена, сестра) често подстичу најближе сроднике на освету, доносећи им обично крваву кошуљу убијеног говорећи: „Тешко души док се крв пуши.”¹⁴

Скоро до средине 19. вијека у Црној Гори освети су подложни читави колективи (породичне задруге, братства), а у каснијој фази појединац постаје субјекат и објекат освете. Учвршћује се сразмјера у нападу и одбрани. Главари на основу обичајног права врше помирење међу закрвљенима (умир). Окривљени је под теретом исплаћивања накнаде штете другој страни (крвнина) од 133 цекина и 2 гроша, што је врло велики износ за ондашње црногорске прилике.¹⁵ Услед освете долази до раслојавања становништва, па је и за саму државу то нерјешив проблем.

Средином 50-тих година Црна Гора је поново на историјском раскршћу или да порази племе и крвну освету, или да сама буде од њих поражена.

Од 1852. године, а поготову послвије 1855, почиње нарочити рат црногорске државе против крвне освете. Ослободилачки ратови односили су мушке главе, а освета је повремено у преддржавном периоду затирала домове и читава насеља. Све назадно што се изњедрило из племена сукобљавало се са јавном влашћу, која није смјела да попусти или предахне пред рушилачким силама. Понашање и свијест поданика и даље прожимају снажни и жилави облици племенског живљења, а степен достигнутог друштвеног развоја није досегао онај ниво сазнања када се спорови и сукоби, због економских добара и части, могу рјешавати мирније и паметније него путем крвопролића.

Књаз и јавна власт морали су јачом силом ударити по крвној освети, јер сваки компромис и попуштање могли би се тешко осветити. Црногорски руководећи слој, свјестан тренутка и историјског задатка, нити је оклијевао нити је одлагао да се свим средствима, заснованим на Законику, обрачуна са крвном осветом. Књажевина је 1855. године објавила рат крвној освети до њеног потпуног искорјењивања. Држава и

¹² В. Богишић, *Op. cit.*, стр. 346.

¹³ В. Јовићевић, *Државотворац без тамница*. Никшић 1988, стр. 66.

¹⁴ Илија Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и сјеверној Албанији*, Београд 1926, стр. 136.

¹⁵ *Историја Црне Горе*, књ. III, Том I, Титоград 1975, стр. 491.

Законик били су на најтежем испиту: она да се учврсти, а он, као буквар и читанка, да просвијети Црногорце. Не стати „ногом заврат” анархији водило је у пропаст, значило је мртво слово Законика на хартији.

Редослијед излагања прати хронологију догађаја.

У години која претходи Законику и све до његовог доношења за убиство из освете пресуђује се по обичајном праву. Предмет пресуђења из јуна 1854. је убиство - „Како данас подмири Радоје Марковић Тому Симову његова сина по заповијести суда Верховнога баштином. Прво, даде му рало земље на Витањ... и ово му земљу ниже назначену стимасмо 133 цекина и два гроша и на ове обје стране довољне бјеху и остају умирници у вјечни вијек...”¹⁶

Произилази да су читава богатства ишла за подмиривање убиства, јер износ од 133 цекина и 2 гроша, који је неколико вјекова непромијењен, врло је висок. У цитираној одлуци се наводе и имена кметова (народне судије) и свједока.

Прва одлука Сената по крвној освети са позивањем на Законик датира од августа 1855. године. „Међу Дамјаном Шутановијем и Маћом Чејановијем Мијокусовићем поради давије и мегдана њихова два сина одсуђујемо правилу 40-му Законика без глобе јербо одсудисмо сина Дамјанова, којему је рука лијева одсијечена, то исто је сам искао то је и нашао. А други син Дамјанов који није био мегданција но пође брату за ђевера и уби сина Мија Чејанова. Судимо ђевера на смрт и да га по данас није у нашој држави и по данашњем Законику како изговара да га сваки убити може да нема поговора.”¹⁷ Ова судска пресуда обухвата кривична дјела: мегдан и убиство. За прву се осуђује с позивањем на чл. 40 Законика, мегданција, син Дамјанов. Мегдан је архаична инкриминација двобоја, а у конкретном догађају повод је убиству због којег се „по данашњем Законику” други син Дамјанов осуђује на смрт. У примјени је чл. 27 а у вези са чл. 39. Законик у чл. 39 даје овлашћења сваком црногорском поданику да може убити кривца којег гони држава (суд), зато се у пресуди истиче „да га сваки убити може да нема поговора.” Овакав став јавне власти утемељен на Законику није израз немоћи, већ настојања да се казна изврши веома брзо и да се учиниоцу најтежег кривичног дјела спријечи бјекство у неку од сусједних држава. За освету се брзо чује у Црној Гори и сваки Црногорац је овлашћен убити злочинца који је у бјекству. Законик спречава злоупотребу овог прописа, стављајући у изглед казну ономе „који би правог човјека убио, биће осуђен на смрт.” У изворној грађи не сријећемо много примјера да је умјесто државе смртну пресуду извршио обичан поданик.

Ове двије пресуде пружају основ за историјскоправно упоређење. Прва из јуна 1854. године утемељена је на обичајном праву, а друга из августа 1855. на Законику. У првом примјеру имамо систем композиције,

¹⁶ Јован Јовановић, *Законодавство у XVIII и XIX вијеку у Црној Гори*, Архив, књ. X, 1911, стр. 185.

¹⁷ *Ibid*, стр. 187.

а у другом тога нема. Код крвне освете стране у сукобу ријеко се заустављају на првом убиству, а у примјени Законика последије прве пале жртве ступа држава и зауставља ланац освете. Убица је у правилу осуђиван на смрт. Системом генералне превенције држава дјелова застрашујуће на све поданике. Из једне старије исправе може се уочити какве је страшне последице остављала крвна освета. „И међу њима би главах бајичкијех које погибоше нађе се по чисто 26, вељу двадесетшест, и доњокрајске 28, вељу двадесетосам, а ранах бајичкијех 66, а доњокрајскијех 82... И на данашњи дан дођосмо међу њима сви главари црногорски и брдцки... У прву, судимо и сентенцијално пребисмо 26 глава бајичкијех за 26 доњокрајскијех и конакцијскијех.”¹⁸ Крвна освета повлачи освету, разбуктава се рат који последије одређеног броја убијених зауставља аутоматизам обичајног права. Свака мртва глава представљена је имовинским износом и ланац освете се завршава пребијањем мртвих глава једне и друге стране, а за претек се плаћа висок новчан износ. Нагони потискују свијест да је човјеков живот немјерљив и драгоцјен, као добро над добрима. Државу је Законик овластио од 1855. да ствар узме у своје руке, јер другог избора, на датом степену друштвеног развоја, Књажевина није имала. Суд искључује сваку самопомоћ карактеристичну за преддржавни период, јер је држава (суд) врховни пресудитељ и извршитељ. Не само судија него и сваки Црногорац и Брђанин је брзо схватио да се књаз не шали, већ свом енергијом и истрајношћу стоји изнад примјене Законика. Сенат је 25. III 1862. године, пресудио случај крвне освете: „Осуди се Милан на смрт зашто је убио Милутина. Исту осуду принесе Сенат Његовом Височанству, Књазу Николи I и Књаз милост своју на њи показа и опрости Милану пресуђени живот и тако заповиједи му да дадне дјеци покојног Милутина талијера 133 и да стоји 6 мјесеци у затвору.”¹⁹ Правосудну дисциплину књаза Данила наставља, као што се закључује на основу цитиране исправе, књаз Никола од 1860. године. На основу чл. 27 убица је због крвне освете осуђен на смрт, али на основу овлашћења које проистиче из чл. 5 Законика књаз је смртну казну замијенио компензацијом и затвором (кумулятивно). Књаз Данило и књаз Никола су ријетко користили овлашћења о помиловању, што указује да су морали постојати изузетно јаки разлози и околности за преиначење судске пресуде.

Раде Кустудија убио је 1865. Мила Новакова, сенатора црногорског, па „зато ми Правитељствујушћиј Сенат Црногорски и Брдски на темељу 27 параграфа Законика црногорског осуђујемо Рада Кустудију који се је без кривице и без нужде већ од силе и опачине убојицом брата Црногорца учинио на смртну казна која се извести има огњем из пушака.”²⁰ Овој одлуци није потребан посебан коментар, јер позивање

¹⁸ Црногорске исправе, стр. 162-163.

¹⁹ С. Боровски, *Неколико пресуда црногорског и брдског Правитељствујушћег Сената*, Правни зборник, 3-4/1939., стр.105.

²⁰ Архив Црне Горе, Сенат, бр. 21 од 30. V 1866.

на чл. 27 Законика чини јасним предмет пресуђења. Садржај и форма пресуде скоро дословце цитирају наведени члан.

Сенат наставља са досљедном примјеном чл. 27 Законика који инкриминише крвну освету. Средином 60-тих година 19. вијека злочинци се најстроже кажњавају. Двије пресуде из овог периода, које ћемо цитирати и анализирати, показују да држава истрајава на искорјењивању крвне освете. Сенат доноси пресуду (изрека): "... уби на велику Божју правду без икакве кривице Стеван Војичин Микулић капетана Мика Стојанова Крушку на Добарско Село у његову кућу од силе и опачине његове радећи да цијелу кућу преврне и ископа. Судимо истога Стева на смрт, да се има мушкетати (стријељати J.V.) на Ријеку Црнојевића и то у суботу, гдје цијели пазар с очима гледа."²¹ Пресуда је донесена 8. VII 1865. године. Она показује да се понекад практиковало да се стрijeљање изврши на Ријечи Црнојевића, највећем црногорском пазару, како би казна као генерална превенција дјеловала на народ, све у циљу спречавања и бржег ликвидирања крвне освете.

Друга пресуда носи датум од 27. VII 1865. године а каже: " Убије Илија Марков Поповић, грађанин капетанова сина Николу Милова Кнежева на велику Божју правду у Грађане. Осуђујемо да се има исти муштетати на ово мјесто гдје је Николу убио у Грађане."²² Ову је пресуду потврдио књаз Никола као врховна апалациона власт.

Наведене пресуде објавио је С. Боровски у Правном зборнику између два рата, али се из њих не види мотив убистава (крвна освета). Нема позива на број исправа које су фрагментарно објављене. Пресуде донесене средином 60-тих година 19. вијека представљају у формалном и материјалном смислу правна акта у чијем средишту су ближе назначене крвична радња и казна која произлази из члана 27 Законика. Недостаје шире образложење изреке.

Црна Гора је од 1852. до 1862. водила два тешка рата, због којих се споро опорављала, те је тако несређено стање утицало и на судску праксу, која се од овог периода постепено стабилизује. Судске пресуде од 1870. г. и у формалном погледу приближавају се савременим судским одлукама србијанских и аустријских судова. Цитиране пресуде показују да је Сенат досљедно примјењивао чл. 27 Законика. Сенат осуђује Баја Митрова из Бјелица на прогон из Црне Горе. Убица је у бјекству, а Суд овлашћује и наређује „да га је сваки дужан убити, а који не би хтио да га убије поступиће се с њиме, као и с Бајом Митровим."²⁴ Сенат је смртну казну замијенио веома строгом казном прогона, сагласно обичајном праву, што представља изопштење из црногорске средине. У другом дијелу пресуде ставља се у изглед смртна казна сваком Црногорцу који не би убио злочинца ако би се повратио у Црну Гору. У примјени је члан

²¹ С. Боровски, *Op. cit.*, Правни зборник, 10-12/1939, стр. 141.

²² *Ibid*, 141.

²³ *Ibid*, 142.

²⁴ Архив Црне Горе - Цетиње, Сенат, бр. 214 од 29. VI 1869.

39 Законика а у вези са чланом 27. Из пресуде се не може сазнати за разлоге преиначења смртне казне.

Из досадашње анализе пресуда о крвној освети уочава се да се одлучно пресијеча ширење овога зла. Држава (суд и перјаници) правовремено дјелује у смислу укидања ланца освете, под пријетњом смрти сваком појединцу или групи који би покушали да повећају број убистава.

Сљедећи примјер односи се на крвну освету из 1872. године. Сенат изриче смртну казну, јер је у питању убиство на свиреп начин: „Ја сам имао у руке косијер и ударио га неколико пута и осмртим и најпотље и ножићем разбучим. Немајући других разлога за одбрану Сенат Црногорски осуђује Машана Ђуканова из Брчела на смрт.”²⁵ У овој пресуди примијењен је чл. 27. Иако у неким одлукама нема позивања на саме чланове који регулишу овај правни институт, препознатљив је непосредан смисао прописа у судском поступку. На крају ове пресуде слиједи потпис 13 сенатора. У судској пракси се најчешће пресуђују безобзирна убиства почињена „од силе и опачине”, сходно чл. 27 Законика, над људима који нијесу криви. Разлози оваквом злочиначком понашању произлазе из увреда, спорова због имовине, користољубља, невјерства жена, свађа итд. Неке пресуде по форми немају образложења из којег се могу уочити процесне радње, примјена материјалног права на одређен однос, доказни поступак итд. Мотив убиства у цитираној пресуди је одређен, али недовољно објашњен. У истој години Никола В. убио је Риста због вјерене дјевојке. Сенат пресуђује да „се Никола В. данас по црногорском закону блажено почившег књаза Данила установљеног 1855. године, осуђује на смрт.”²⁶ Узрок овом убиству је остављање вјерене дјевојке. Као и у свим случајевима када држава одлучно кажњава убицу примјењује се у потпуности члан 27 који регулише спречавање даљег ширења крвне освете. Вијест о стријељању злочинца брзо стиже и до најудаљеније куће у Црној Гори. Све више сваки Црногорац постаје свјестан да су се битно измијенили односи у држави, односно да је држава она снага која преузима кажњавање злочинца, те да оштећена страна не смије и нема потребе да сама кажњава кривца, како је то рађено у преддржавном периоду по правилима обичајног права. Држава је ушла мјесто породице и братства у односе са убицом и сваки је сигуран да ће крвник бити осуђен на смрт и стријељан. Нема самопомоћи, нема ризика од освете и плаћања високих износа за умир. Нема затварања у куће и необраћених њива. Врло су ријетки случајеви да се неко од породице убијеног намјеравао светити другој страни. Држава је кажњавала смрћу сваког оног који би из освете убио невиног човјека умјесто убице.

Мотив убиства је могао бити увреда. Неки Машан Ђ. убио је Станка Ђ. јер је имао „мржње на покојног Станка за неке ријечи његове жене.”²⁷ Машан је осуђен на смрт. На основу друге исправе сазнајемо да

²⁵ *Ibid*, Акт од 25. I 1872.

²⁶ Д. Вуксан, *Црногорски правитељствујући сенат*, Записи, св. 6 - 1935, стр. 325.

²⁷ *Ibid*, стр. 325 (бр. 10 и бр. 22 из 1872).

је Живко М. убио своју жену „ни за што друго, већ стога што она мене поче срамотити.”²⁸ Нека Анђуша Н. убила је Марицу А. због тога што „кад би се год са мном покарала, надила ми је неправедно као удовици више домаћина... Сенат по свом правосућу пресуди у свом засиједању Анђушу М. за неправедно убијство, које учини над Марицом А. да поднесе смртну казну.”²⁹ Изрека пресуде се подводи под чл. 27. Мотив (побуда) убистава у овим трима цитираним пресудама је скоро безначајна (увреда, препирка), јер су одузели другима живот „без кривице и без нужде, већ од силе и опачине”, како прописује чл. 27 Законика.

Непоколебљиви став јавне власти да енергично сузбије крвну освету потврђују и исправе из 1869, 1872. и 1875. године. На исљеђењу Петра Ускоковића за покушај убиства, питање гласи: „Је ли ти познато да стоји у Законнику Црногорском да се несмије нико собом светити, а ко убије да мора бити убијен.”³⁰ Сенат писмено обавјештава родбину убице Сима Митровића, који је у затвору „да неби се који усудио освету учинити, јер би овај Сенат кућу и траг из ове земље ископао.”³¹ Сенат доноси пресуду 28. априла 1875. године: „Томо Ђуров Јањевић осуђује се на смрт као убојица и осветник, јер је освета Законом најстрожије забрањена.”³² Наведене пресуде упућују да је држава већ дуже времена узела ствар у своје руке и укинула крвну освету. У цитираној пресуди од 28. 4. 1875. злочинац се термилолошки назива „као убојица и осветник”, што је непосредно везано за чл. 27 Законика, који овај однос регулише нешто измијењеном терминологијом.

Сенат је, врло ријетко, узимајући у обзир стање починиоца злочина и околности, смртну казну замјењивао казном затвора. „Послије једну вече лежећи заједно дигне се Стака и сјекиром убије га и сву му главу стуче, а последијед кућу запали.”³³ Сенат је као олакшавајућу околност узео у обзир велику разлику у годинама између убијеног мужа и његове жене Стаке, коју је осудио на вјечиту робију, имајући у виду, поред наведеног разлога, често злостављање од стране мужа. У наредном излагању анализираћемо двије пресуде о крвној освети занимљиве са историјскоправног становишта због досљедно изречене смртне казне. Из исправа може да се прати доказни поступак и утврђивање материјалне истине. Увод, изрека и образложење пресуде приближавају се савременим пресудама.

„Протокол казивања Лазара Чуновића из Подаждриела из Цуца.

Подпредсједник Врховног суда пита: Лазаре, колико си године живио у Грахово? Одговор Лазара: Живио сам у Грахову 6 година. Кренуо сам с Мицаром Миловијем Булајићем кући капетановој. Отидос-

²⁸ *Ibid*, стр. 325 (бр. 71 из 1875).

²⁹ *Ibid*, стр. 325 (бр.3 из 1874.).

³⁰ Архив Црне Горе - Цетиње, Сенат, бр. 531 из 1869.

³¹ *Ibid*, бр. 123 из 1872. године.

³² *Ibid*, Акт од 28. 4. 1875. године.

³³ Д. Вуксан, *Ор. cit*, стр. 325-326 (бр. 12. из 1876).

мо да му кажемо како смо украли 3 брава. Најприје дођосмо на горња врата од куће и звасмо га, но, не знасмо да га нема дома и мислили смо да спава. Оданде отидосмо за његовом кућом у авлију његову и дошли на прозор његов. Звасмо га отоле и бацих ја један прут на његову постељу незнајући јели у постели или није. Отолен се врнусмо и уљегосмо у његову кужину и питасмо (...) ђевојку: ђе је капетан? А она нама одговори, да га није дома но је отиша у Крњу Јелу. Ми отоле пођосмо (...) опет дома. Мица хоћаше да иде у Крњу Јелу, но је некћех, и кад смо дошли више Николске цркве, ђе се раздваја пут кући мојој и Мицаровој, ту сам напунио симсију (лула Ј.В.) дувана Мицару и наждио, па отиша ја кући мојој, а он његовој. Пошто сам ја отиша кући мојој исту вече отидох кући Шуња Милова, у којој нађох Јована Никова ђе лежи са Шћепаном Шуњовијем, дођох више њих и разгледах које је Јован, а које Шћепан, и пошто сам видио кое Јован убих га из пушке. Пошто га убих утекох, дома, но почем дознаде Суд да сам га ја убио, доведе ме на Цетиње.

Питање Суда: Зашто си убио Јована?

Одговор Лазарев: Убих га с мене и са жене Живка Милова, јер сам чуо даје Јован рекао: да сам лежао са женом Живка Милова и побојох се да ће Живко убити мене, убих ја њега.

Питање Суда: Јеси ли коме казао да ћеш га убити?

Одговор: Јесам казао жени Живка Милова Јокни и рече ми жена Живкова ради како знаш.

Питање Суда: Јеси ли још коме казао да ћеш Јована убити?

Одговор: Кад сам био са Шћепаном Шуњовијем у Бијелу Гору рекох и њему: или моја глава или његова.

Питање Суда: Котие казао ђе ћеш наћи Јована Милова?

Одговор: Казала ми је Јокна Живкова и ако хоћеш можеш га убити?

Питање Суда: Знаш ли што за смрт Петра Никова, брата Јованова?

Одговор: За његову смрт неznam ништа, тако ми овога и онога свијета.

Питање Суда: Јели ти познато дали Мицар зна за смрт Петра Никова?

Одговор: Није ми познато.

Питање Суда: Имашли још што казати?

Одговор: Немам ништа.

Р Ј Е Ш Е Њ Е

Разгледавши Врховни суд у чему се састоји кривица Лазара Чуновића, окривљеног, да је убио Јована Никова из Грахова и саслушавши његово собствено казивање и признавање увјерио се: 1. да је Лазар Чуновић убио Јована Никова из пушке у кући Шуња Милова, 2. да га је на правди бојој убио, а 3. да га је намјером убио.

На основу чега Врховни суд, рјешава да се Лазар Чуновић убилац Јована Никова смрћу казни.

Цетиње,

6. маја 1869.”³⁴

У овом случају поступак је окончан рјешењем. Испит оптуженог на једној врсти главног претреса пред Сенатом важан је као доказно средство (свједочење), јер пружа обавјештења о важним чињеницама: кривично дјело, радња, посљедице итд. Иста форма прати испит (протокол) свједока. Извођењем доказа (свједочење оптуженог и свједока) прикупљене су чињенице одлучујуће за пресуђење. У првом дијелу рјешења (изрека) је један облик образложења, а изрека као краћи дио чини други дио одлуке. Образложење садржи чињенично стање и елементе кривичног дјела а изрека врсту казне. Испит и рјешење су неподјељени.

Други примјер судске одлуке представља пресуда која је одвојена од испита оптуженог и изражава посебну формалну цјелину. Као такве чешће се јављају у судској пракси Сената, док су протокол и рјешење као облик судске одлуке врло ријетки. Пресуда је увијек одвојена формула одлука, а испит оптуженог и свједока, као доказна процесна радња приближава се савременом записнику о извођењу доказа. Из пресуде који ћемо цитирати уочава се да поступак испита оптуженог и свједока представља засебан формални образац. У цјелости преносимо пресуду каснијег датума, јер до средине 60-тих година судска пракса се још није стабилизовала па су пресуде, како смо напријед истакли, редуциране по форми и садржини.

„Пресуда и њени основи.

Бошко Ћутко с Његуша уби своју жену Јоку с родом такође с Његуша. По учињеном испиту Бошко Ћутко женио се свега три пут. Са двије прве жене живио је хрђаво. Прва је умрла послѣје кратког времена брачнога живота; друга, па пошто је с њим живила само петнајест дана оставила га је и послѣје дванајест година растанка умрла. Трећа жена Јоке, живила је с њим само девет мјесеци. За тих девет мјесеци живили су хрђаво. Повод њихову хрђавом живљењу вели Бошко да је била његова сумња и њено хрђаво владање. Сумња пак поникла је из тога што је Јоке више пута у сну именовала нека лица да су бољи за извјестан посао него што је њен муж Бошко. Бошко казује да је видио једном његову жену у сношају са Лазом Пендом. Жена је покушала побјећи од свога мужа, али по настајавању његушког капетана опет се је повратила к њему.

Пошто се Јоке поврати к своме мужу, отиду заједно на Ловћен да раде. По његову казивању жена дохвати сјекиру да се закоље, а онда сиђе с ума и прикоље своју жену.

Пресуда

За то што је Бошко Ћутко убио своју жену Јоку, и то с предумишљајем, а не због тога што је сишао с ума, јер да је сишао с ума не би умрио побјећи, нити му је икад наступ лудила долазио, нити за вријеме док је био у тамници. Дакле, Сенат рјешава да се Бошко Ћутко осуђује на смрт.”³⁵

³⁴ Архив Црне Горе - Цетиње, Сенат, бр. 529 од 6. 5. 1869.

³⁵ Архив Црне Горе - Цетиње, Сенат, бр. 207/1 од 28. 9. 1875.

Код свих судских сенатских одлука образложење претходи изреци, која се насловљава називом „пресуда”. Из ширег образложења се уочава да је Суд доказао спорне чињенице (побуда-мотив, радња) и износи разлоге на којима се темељи пресуда. Суд полази од познатог ка непознатом и доноси логичан суд закључак (одлука). У изреци „пресуди” (диспозитив) Сенат изриче одлуку којом се Бошко Ћутко оглашава кривим, пошто је претходно утврдио стање и однос учиниоца према дјелу (умишљај) и околности које је узео при одмјеравању казне (убиство на свиреп и подмукао начин). Законски основ пресуде се ослања на члан 27 Законика под који се, иако се Сенат на њега директно не позива, подводи кривично дјело убиства, који је у пракси непосредно примијењен. Законик у чл. 6-15 уређује суд и судски поступак, а нарочито у чл. 6 прописује процесне радње које су ближе парничном поступку, премда је судски поступак у наведеним правилима неподијељен. У судској пракси од доказа највише се користи свједочење, а рјеђи су увиђај и вјештачење. Суд обједињава све радње: утужење, истрагу и пресуђење. Однос државе према уређењу затвора и режиму издржавања казни иде у прилог учвршћивања црногорске државе, која је кажњенике ставила под чврст надзор, и спријечила њихову криминалну дјелатност. Овим мјерама централна власт дјелује застрашујуће и превентивно на своје поданике.

Уговором-погодбом од 15. II 1873. године између стражара цетињског затвора и Сената поштрава се режим чувања затвореника. Слиједи да Књажевина примјењује строгу казну политику у затворима, којој са криминално-социолошког становишта недостаје више хуманости. Али, друштвено опасна и противправна понашања Црногораца држава је морала искорјењивати немилосрдном присилом, све у циљу мира и сигурности. Из једног списка је 1878. године утврђена су правила о чувању криваца у затвору на острву Грможуру. „Чуварима се наређује да зликовце сваку ноћ под кључ затварају... Ако би утекао зликовац с Грможура на који начин био, чувар ће за зликовца ову његову кондуну (казна Ј.В.) остојати макар колико зликовац буде кондунат.”³⁶ Грможур је острвце на Скадарском језеру на коме су казну затвора издржавали најопаснији злочинци. По Законнику су то најприје могли бити убице и издајце.

Смртном казном, која се изриче учиниоцима кривичног дјела убиства из члана 27, спречава се даље ширење крвне освете. Да држава није немилосрдно сузбијала крвну освету црногорска заједница би пала до потирања. Држава зауставља сиромашење породица, које су дужне да другој страни (оштећеној) исплаћују читаво богатство за мртву главу (133 цекина и 2 гроша). Онај који је убио недужног човјека није више дужник породици убијеног, већ Књажевини, која га хвата, пресуђује и над њим извршава смртну казну стријељањем. У неким врло ријетким случајевима, у зависности од мјесних прилика, стања и окол-

³⁶ *Ibid.*, Акт од 14. 9. 1878.

ности, Сенат у примјени смртне казне одступа од члана 27 (замјена врсте и висине казне). Ту спадају: помиловање књажево, прогон умјесто смртне казне или казна затвора од 20 година, односно доживотна робија. Ако нема позивања на члан Законика, не може се умањити значај судске праксе, јер је непосредно примијењен дух законског прописа. Неке пресуде које се односе на крвну освету су кратке, а у ствари педстављају само изреку, па су такве исправе без увода и образложења. Код пресуда које садрже само изреку, немамо увид у састав суда, не спомињу се свједоци, лични подаци о странкама и да се учиниоц кривичног дјела оглашава кривим. У образложењу мањег броја пресуда не наилазимо на утврђивање чињеница, саслушање свједока, примјену материјалног права, околности за одмеравање казне итд. У њима нијесу наведени мотиви и намјера злочинца. Оне садрже само имена странака, кривично дјело, казну, име суда, број и датум. Истакли смо да крајем 60-тих година, са стабилизовањем судске праксе, пресуде се приближавају савременим пресудама сусједних земаља.

Не треба заобићи стваралачку улогу судија у тумачењу и примјени Законика у судској пракси, јер воде бригу о односима у противурјечној црногорској средини, зато су њихови ставови еластични када пропис треба примијенити у пракси, а дух закона не нарушити. У кажњавању злочинаца Законик није усвојио модерно начело одмјеравања казне између минимума и максимума. На конкретан случај примјењује се, углавном, горњи максимум казне, као противтежа кривичном дјелу које је учињено. Законодавство није до краја индивидуализирало казне, јер их не прилагођава тежини учињеног дијела и личности учиниоца. Законик не познаје условну осуду, одустанак од извршења кривичног дјела и стицај. Ни у Законнику, ни у судској пракси казна нема сврху поправљања кривца. Са становишта данашње казнене политике казне су нехумане и сурове, али постижу историјски циљ. Умјесто ресоцијализације и поправљања казна остварује идеју застрашивања, јер одвраћа друге од чињења кривичних дјела. Смртна казна одговора интензитету нанесеног зла. У другој половини 19. вијека централни орган власти није имао другог избора, већ да строго примјењује Закоником прописану смртну казну за крвну освету. Судови поступају у сагласности са Закоником и ослобађају одговорности малолетна и неурачунљива лица.

На самом почетку владавине књаз Данило почиње енергично поступати са злочинцима. Владар „исто тако, пошто би се ко год светио, он га је мушкетом као и престога убоицу... те се народ њега бојао као никог пријед њега... Данило, напротив не прође ни пуна година и освета готово нестане.”³⁷ Непосредно је да ова тврдња иде у прилог прихваћеном ставу у историјскоправној науци да је књаз Данило за кратко вријеме сузбио крвну освету, која је вјековима потресала црногорску заједницу.

³⁷ В. Богишић, *Правни обичаји*, стр. 333-334.

То је оно вријеме када се води рат до истребљења међу племенима. Од доба књаза Данила брат на брата престао је дизати оружје, а то није зато што се Црногорац испуцао на Турчина, већ је страх од суда и перјаника развио у сваком поданику намјеру и побуду да се свети или да чини убиства „на правди бојжој.”

Учесници Богишићеве анкете из 1873. године износе једну врсту статистике о броју убиства и крвне освете у Црној Гори. Према том извору, у Црној Гори је бивало 4-6 убиства. Од овог броја два су нехатна, а једно из освете.³⁸

Угледни правни историчар П. Стојановић заузима критички став према овој појави, посљедицама које оставља и борби са њом.³⁹ Наредба Министарства унутрашњих дјела од 22. VII 1888. и проглас Великог суда од 17. VIII 1879. г. упућују на случајеве који се морају хитно засијецати. Строга правна пракса крајем 70-тих и 80-тих година 19. вијека слама и саму помисао на освету, а ријетке починиоце скраћује за главу. Аутор који износи горе наведени став истим поводом тврди да „је Данилово законодавство задао одлучан ударац крвној освети...”⁴⁰ Сви каснији појавни облици крвне освете (рецидиви) не носе обиљежја масовности, сталности и шире територијалности, већ је у питању појединачност, повременост и мјестимичност. Историјат кажњавања у Црној Гори показује да је у другој половини 19. вијека смртна казна за учиниоце крвне освете једина примјерена санкција дјелотворне снаге (генерална превенција). Законодавство није прописивало друге казнене мјере, а правосуђе није примјењивало другу казну осим смртне. Мишљење Ј. Бојовића иде у прилог ставу о искорјењивању крвне освете.^{40а}

Сенат није водио годишњу статистику спорова. Зато смо морали, истражујући од списка до списка, утврдити бројчани преглед пресуђених ствари у првом и другом степену (капетански судови обавјештавају сенат у свакој релевантној чињеници). Доња табела пружа увид како се кретао број убиства и крвне освете у појединим периодима у Црној Гори.

Табела 1. Крвна освета

Године	Број крвне освете	Број убиства
1872	1	12
1875	2	17
1977	1	18

Држава је искоријенила крвну освету због које су Црногорце сматрали за дивљачки народ. Из неких списка Великог суда из 1886-1887. године број убиства је 19, односно 21. Нема крвне освете.⁴¹

Нестанак крвне освете олакшао је и побољшао Црној Гори међународни положај и односе са сусједним државама. Прописана смртна

³⁸ *Ibid.*, стр. 317-318.

³⁹ П. Стојановић, *Неки проблеми крвне освете*, стр. 216.

⁴⁰ *Ibid.*, стр. 216.

^{40а} Јован Бојовић, *Законик књаза Данила*, Титоград 1982, стр. 68-69, 74-75.

⁴¹ Архив Црне Горе, Велики суд, бр. 3056 из 1876. и бр. 3424 из 1887.

казна коју Сенат досљедно изриче чини застрашујући ефекат, како индивидуалне тако и генералне превенције на Црногорце. Ни једна друга казна за крвну освету није у стању одвратити Црногорца од чињења овог кривичног дјела, јер је смртна казна најрадикалнији облик специјалне превенције према опасним и непоправљивим учиниоцима. Она је показала да је гарант правне сигурности за широке народне масе само држава.

Подаци пружени у табели потврђују прихваћено мишљење да је крвна освета искоријењена, јер „Владика се много година мучио али не успије. Данило, напротив, не прође ни пуна година и освете готово нестане.”⁴² Наша истраживања подударају се са исказима Богишићевих анкетара да се крвна освета у минулом периоду јавља годишње као један до два случајева, а не као масовна појава.

У овом закључку о крвној освети, ваља истаћи, да су искорјењивањем овог зла лична и имовинска сигурност у порасту. Држава се учврстила, осигурала ред и мир и подстакла већу производњу економских добара. Борба противу крвне освете била је сурова и немилосрдна, а исходиште тога процеса је сређивање односа са сусједним државама, које Црну Гору све више уважавају као самостални субјект у међународним односима.

У процесу раслојавања црногорске заједнице у другој половини 19. вијека паралелно тече процес распада друштвених колектива - од кућне задруге до индивидуалне породице. Укидањем крвне освете убрзава се диоба колектива, слаби крвна веза, која је основ родовско-племенске заједнице.⁴³ Ликвидирањем крвне освете Црна Гора није више лабави савез супротстављених племена, већ организован ауторитет власти у унутрашњим и спољним односима. Да држава није поразила крвну освету, Црна Гора као државна заједница могла је проћи кроз кризе које би је довеле до укидања као државе.

Успјех Књажевине тим је већи што је промијењено схватање о легитимности крвне освете (с једне стране) и прихваћено мијешање државе као потреба и нужност. Припадник племена постаје поданик црногорске државе. Чл. 28 Законика (убица у бјекству) поспјешује индивидуализацију казнене одговорности. Крвна освета послије 1855. године није више самосталан чинилац који негативно утиче на народни живот и државне послове. Њеним престанком нестане локалне изолованости и племенског сепаратизма. Судска пракса ријетко чини, у питању крвне освете, уступке обичајном праву, односно племену као и његовом исходишту. Без сумње, црногорско законодавство и судска пракса друге половине 19. вијека ригорозно се обрачунавају са учиниоцима крвне освете. На овом степену друштвеног развоја црногорска држава није могла да обезбиједи економско благостање поданика, повећањем производње економских добара, као примарним условима за

⁴² В. Богишић, *Op. cit.*, стр. 334.

⁴³ П. Стојановић, *Неки проблеми крвне освете*, стр. 201.

нестајање крвне освете. Умјесто тога, држава Закоником, као средством и циљем, искоријенила је крвну освету и коначно се, последије скоро 60 година постојања, учврстила. Држава није могла отклонити узрок овој разарајућој сили, већ је отклонила посљедице и зауставила њено ширење. Рало и сјекира нијесу могли обезбиједити довољно добара за живот; држава и право су истовремено осигурали унутрашњи ред и спољашњу стабилност. Снаге црногорске државе била је у овом друштвеном процесу сузбијања крвне освете јача од овог зла и зато је могла почети да функционише као правна држава.